

Csunderlik Péter

Szadista imposztorok

Béla Bodó

The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921

London – New York, Routledge, 2019. 333 p.

Ha létezik magyar film, amelynek elkészítése napjainkban teljesen elképzelhetetlennek tűnik, az Máriássy Félixnek a Prónay-naplótól inspirált, 1969-es *Imposztorok* című szatírája Prónay Pálról és a Rongyos Gárdáról, amelyben a neveltségességig karikírozták a fehérterroristákat, ekképp tömeggyilkosokon lehetett nevetni: „az *Imposztorok* rendezőjének nagyon jó oka van arra, hogy a megközelítés számos lehetősége közül éppen ezt választotta. Hogy mulasson és mulattasson, e Prónay-Doborján ökörbölcsességű stílusát, kéthetes birodalmának parádéit, önmagáról bélyeget mintáztató hiúságát, »erkölcsstörvényeinek« hülyeségét idézve” – miképp a *Filmvilág* 1969. októberi kritikájában írták. Egy emberöltővel a II. világháború befejezése után úgy tűnt, hogy az egységesen a „fasizmus” gyűjtőnév alá dobált szélsőjobboldali ideológiák és mozgalmak végérvényesen „a történelem szemétdombjára” kerültek, így felhőtlenül, a győztesek magabiztosságával lehetett kinevetni eszelős híveiket.

De a történelem nem ért véget: eltelt fél évszázad, és a fehérterror veszett gyilkosait ma nem állják „népi hősök” kozmetikázni, „félreértett hazafiakká”, ahogy azt Héjjas Ivánnal, Prónay Pállal és a Rongyos Gárdával kapcsolatban újabban megteszik, és a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikája – amely nagy élvezettel tépi fel újra a vörösteror okozta sebeket – a fehérterroristák büntetteiről rendre elfeledkeznek. (Miképp a történelemhamisító és csak kizárólag a „proletárdiktatúra áldozatainak” emléket állító *Nemzeti Vértanúk emlékműve* 2019. október 31-i újraavatása is bizonyítja.)

De mi is volt valójában a fehérterror, amelynek visszatérésével Grósz Károly riogatott elhíresült beszédében? Sajnos az árnyalt válaszokkal sokáig adós maradt a magyar történettudomány.

A kommün alatti erőszakos haláleseteket *A vörös uralom áldozatai* című 1921-es munkájában össze-

számoló Váry Albert ügyésznek ugyanis a Horthy-korban nem engedték, hogy hasonló áttekintést készítsen a fehérterror áldozatairól is – az elkövetők 1921 novemberében közkegyelmet kaptak Horthy Miklóstól. A kormányzót bálványozó életrajzok szerzői pedig azt állították, hogy az úgynevezett fehérterrort csak kommunista emigránsok, a cseh-szlovák és román titkosszolgálat ügynökei, illetve külföldi újságírók találták ki, hogy lejárassák Magyarországot.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba szorult baloldali politikusoknak és íróknak érdekük volt, hogy minél sötétebb képet fessenek a „Horthy-Magyarországról”. Miképpen a proletárdiktatúra vörösterorjának nagyságát démonikussá növesztette a jobboldali emlékezet, úgy az ellenforradalmi fehérterror mértékét a baloldali recepció túlozta el. Valóságos pokolként festették meg az 1919 utáni Magyarországot a „tényfeltárónak” szánt munkákban, mint amilyen Pogány József Bécsben megjelent *A fehér terror Magyarországon* című 1920-as könyve, vagy a Tormay Cécile *Bujdosó könyvéhez* hasonló „naplókban”, mint amilyen Böllni Györgyné szintén Bécsben kiadott, 1921-es *Szenvedések könyve*, vagy olyan regényekben, mint a munkásíró Kiss Lajos Moszkvában 1931-ben publikált *Vörös városa*. (A fehérterrort részletező kiadványokból a *Magyar pokol* című 1964-es válogatás-kötet ad ízelítőt.)

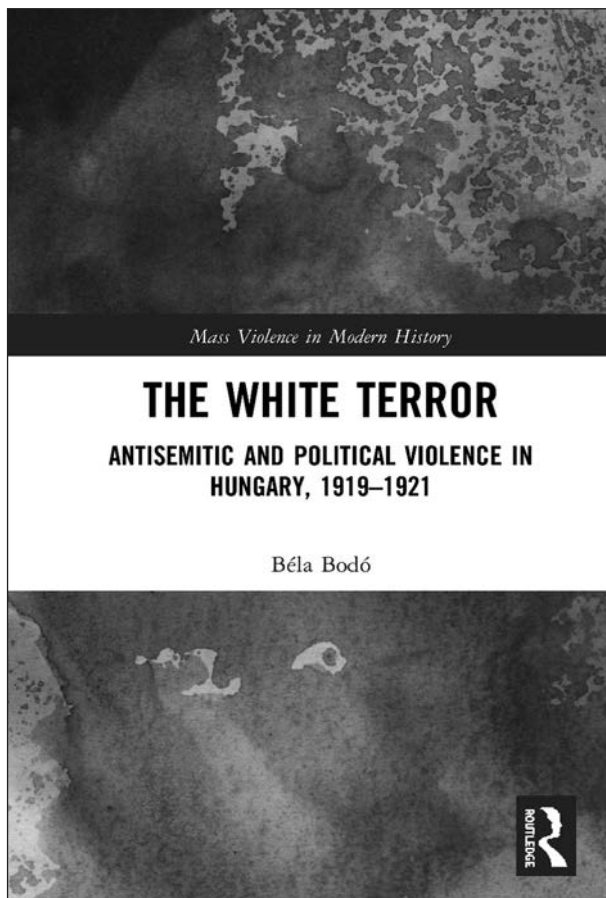
A Rákosi-rendszerben azután végképp megszaladt a fehérterrortól író történészek kezében a toll. Például *A fehér terror Magyarországon* című 1951-es összefoglalást egyenesen az Amerika-ellenes propaganda szolgálatába állították: „Gyilkolták a magyar proletariátus felszabadításáért küzdő munkásokat és parasztokat – a Wall Streetnek ez tökéletesen megfelelő volt. Horthy kellően értékelte az amerikai imperializmus támogatását. [...] Ma, 1951-ben – amikor az amerikai agresszorok vadál-

lati kegyetlenséggel gyilkolják a koreai asszonyokat, gyerekeket, barbár bombázásokat hajtanak végre a koreai falvak és városok ellen, érthetőbbé és világosabbá válik számunkra az antant, ezen belül főleg az amerikai katonai misszió 1919–1920-as magyarországi működése.” Mondani se kell, hogy ebben a kiadványban Rákosi Mátyás 1924-es hazaérkezése vet véget a fehérterrornak.

De még a késő Kádár-kori „tíztkötetes” Magyarország-történet 1976-ban megjelent, vonatkozó kötetében is túlzó leírás szerepelt az ideológiai nyomás miatt. Bár megjelentek az egyes részműveket alaposan körbejáró összefoglalások – mint például Gergely Ernő és Schönwald Pál 1978-as könyve a Somogyi–Bacsó-gyilkosságról –, a fehérterror idején kivégzettek ötezres száma megkérdőjelezhetetlennek számított a rendszerváltásig. Az elmúlt évek kutatási eredményeinek köszönhetően azonban sok minden tisztázódott. Bödök Gergely ezer alá teszi a fehérterror dokumentálható áldozatait (ez a szám nem tartalmazza a fogságban és táborokban kínzástól és éheztetéstől elpusztultakat), Paksa Rudolf írásai segítenek megérteni az 1919-es erőszak „logikáját”, Turbucz Dávid pedig az újjáéledő Horthy-kultusz közepette mutatott rá Horthy felelősségére a fehérterrorban. Újabban Gellért Ádám jelentkezik figyelemre méltó írásokkal, amelyekben ő is azt hangsúlyozza, hogy „ideje leszámolni a legendákkal”, miszerint a fehérterrorista bűncselekmények nem a Fővezérség jóváhagyásával történtek, mint ahogy Horthy Miklós az emlékirataiban állította.

Mostanra elkészült az első korszerű „fehérterror-monográfia” is. Bodó Béla, a Bonni Egyetem történésze egyelőre csak angolul olvasható *The White Terror – Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921* című, tavaly megjelent könyvében bemutatja, hogy a munkások és a baloldali értelmiségiek mellett számos olyan áldozata is volt a fehérterrornak – mint például a Fonyódon meggyilkolt gazdag, zsidó származású Tószegi Albert –, akikre 1945 után ideológiai okokból kényes volt emlékezni, mivel osztályellenségnek minősültek az államszocialista rendszer perspektívájából. Míg az 1990 előtti magyar történettudományi munkák kevésbé húzták alá a fehérterror élesen antiszemita jellegét, inkább a „baloldaliak” – elsősorban persze a kommunisták – 1919 utáni üldözését hangsúlyozták, addig Bodó fehérterror-értelmezése középpontjába helyezte zsidóellenességét, kiemelve, hogy a fehérterror a vörösterrorral ellentétben nemcsak politikai, hanem etnikai-felekezeti erőszak is volt.

Bodó Béla könyvének különös jelentősége a nem mindig nívós emlékezetpolitikai vitáktól terhelte, szomorú hazai kontextusban, hogy több szinten,

meggyőzően cáfolja azt a jobboldalon ma is előszertettel felhozott, mentegető érvet, amely szerint a fehérterror pusztán csak a vörösterorra adott „értelhető” reakció volt. Először is alapos statisztikát közöl arról, hogy az I. világháború utáni, forradalmi és ellenforradalmi erőszak időszakában területenként hol követték el a legtöbb bűncselekményt. A *The White Terror*-ból kiderül, hogy míg a vörösteror legtöbb áldozata Pest-Pilis-Solt-Kiskun, valamint Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei lakos volt – Bodó a proletárdiktatúra terrorját a városi fogyasztók és a vidéki mezőgazdasági termelők eszkalálódó érdekelletével értelmezi –, addig a fehérterroristák nem itt tevékenykedtek, hanem Somogy és Fejér vármegyében szedték a legtöbb áldozatukat. Ebből kiderül, hogy a fehérterrorista bűncselekmények nem tekinthetők a vörösteroristák korábbi akcióira adott helyi válaszoknak.

A Somogy és Fejér vármegyében felülreprezentált ellenforradalmi terrorakcióknak sokkal inkább ahhoz volt köze, hogy errefelé túlsúlya volt a nagybirtokoknak, amelyeket a fehérterroristák egyszerre akartak megtisztítani a zsidó bérlőiktől (akik

Szekszárdi kommunisták

persze nem kedvezményezettjei, hanem károsultjai voltak a proletárdiktatúrának) és kívánták megfegyelmezni a kommün alatt „elkanászodó” cselédek. Éppenséggel azon a Fonyódon se voltak vörösteror-atrocitások, ahová az amúgy fővárosi, „burzsoá” Tószegi Albert kifejezetten a proletárdiktatúra elől menekült. Őt éppenséggel nem azért ölték meg, mert ismerték (Prónay előszeretettel hivatkozott arra, hogy az áldozatai „notórius kommunisták” voltak), hanem éppenséggel azért, mert nem ismerték, és a Fonyódon megjelenő „idegenről” rá nézve kellemetlen pletykákat kezdtek terjeszteni a helyiek: Tószegi Albertől azt híresztelték, hogy jelentősebb összeget küldött Kun Bélának.

Bodó a könyvében különös figyelmet szentel az egyes – alaposan kontextualizált – gyilkosságok és atrocitások indokai közt szereplő álhíreknek, valótlan vádaknak. A munka elméleti megalapozottságát mutatja, hogy a rémhírek szerepével kapcsolatban George Rudé, Carl Gustav Jung, Leon Festinger, Gordon Allport, Leo Postman, Hans-Joachim Neubauer elméleteit is ismerteti, és így mutat rá arra, hogy miért a borbélyok és a postamesterek a legnagyobb rémhírterjesztők (akik persze később nem vállalták a felelősséget az általuk továbbadott rémhírek nyomán elkövetett erőszakért), vagy hogy miért különösen antiszemita a fogorvosok. De persze a „judeobolshevik világösszeesküvés” vírusként terjedő képzetének ismertetése sem marad el (erről legutóbb Paul Hanebrink jelentetett meg egy kiváló monográfiát *A Specter Haunting Europe – The Myth of the Judoe-Bolshevism* címmel 2018-ban). Bodó szerint a paraszti antiszemitizmus is jelen volt 1919–1921-ben, de kevésbé volt erős és indulatos, mint a keresztény középosztályé, amelynek helyzete megrendült a magyar állam I. világháború végi szétesésével. A falusiak többsége nem támogatta a

helyi gyilkosságokat, de nem is tiltakozott ellenük. Viszont a hullák kifosztásában, a cipők, órák elvételeiben részt vettek, az „anómia”, a falusi társadalom 1918–1919-es szétesésének jeleként.

Másodszor, Bodó Béla hivatkozik arra a Prónay Pál kezdeményezte felmérésre, amely szerint a vizsgálatban részt vevő tiszti különítményeseknek mindössze egyötöde számolt be a proletárdiktatúra alatt elszenvedett konkrét sérelméről, mondjuk arról, hogy egy hozzátartozója a vörösteror áldozata lett. (A felmérést a kellemetlen végeredmény miatt nem publikálták, az anyag a Hadtörténelmi Levéltárban található.) Ahogy Bodó hangsúlyozza: „a jobboldali milíciának nem volt szükségük szocialistákra ahhoz, hogy a bűneiket elkövethessék”. A tiszti különítmények vezetőit „burzsoá lázadókként” írja le: Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek arrogánsak és narcisztikusak voltak, akik a gyilkolás közben „istennekként” viselkedtek, mint akik mindent megtehetnek: amikor megtiltották az áldozataik eltemetését, alapvető civilizációs normával mentek szembe. A fiatalabb fehérterroristákkal kapcsolatban pedig érdekes (de nem minden tekintetben meggyőző) tézisként fölveti, hogy a felnötté válás felelőssége alól menekültek paramilitáris csoportokba.

Az azonban biztosan kijelenthető, hogy a tiszti különítményesek nem a proletárdiktatúra áldozatai közül kerültek ki. Legfeljebb csak szimbolikusan, vagyis hogy a kommün feje tetejére állított, karneváli világában elvesztették a régi világban meglévő presztízsüket – a nyilvános kínzások, színházszerű kivégzések ily módon az általuk „normálisnak” tekintett állapotok demonstratív helyreállításának tekinthetők. Szadista alakok és brutalizálódott veteránok voltak az elkövetők. Vagy egyszerűen csak olyanok, akik élvezték a hatalmaskodást, hogy büntetlenül megverhetnek valakit, csak mert piros nyakkendővel. Bodó a fehérterror az „erőszak laboratóriumának” tekintett I. világháborút követő erőszakhullám kontextusába helyezi bele – a nemzetközi sztártörténész Robert Gerwarthhoz hasonlóan –, és kijelenthetjük, hogy ha a fehérterror valaminek a következménye volt, akkor az nem a vörösteror, hanem az I. világháború.

Végül azért sem lehet a fehérterror a vörösteror reciprokának tekinteni, mert eltért a kivégzések elkövetésének módjában. Marx szerint a mennyiség átcsap minőségbe, de a fehérterror nemcsak abban

különbözött a vörösterortól, hogy jóval több áldozatot követelt. Ha a fogságban, internálótáborokban, mint amilyen a leghírhedtebb hajmáskéri volt (Bodó külön foglalkozik az internálótáborokkal az „erőszak terei” bemutatásakor), életüket vesztőket is hozzászámoljuk, akkor 5000-re nő az 1919–1924 közti szélsőjobb oldali erőszak áldozatainak száma (közülük 1250-2500-an lehetnek zsidók a könyv szerint). A túszejtések célja is más volt. Míg a vörösterroristák politikai – a kommünellenes szervezkedések megakadályozása céljából –, a fehérterroristák inkább anyagi okokból ejtettek túszoikat, hogy váltságdíjat kérjenek értük.

De ennél is jelentősebb különbség, hogy amennyire rekonstruálható, míg a vörösterrorista áldozatainak „mindössze” 2%-át kínozták, csonkították meg (alapvetően felakasztották vagy lelőtték őket), addig a fehérterror áldozatainak nagyon nagy részét megkínozták (az összeszurkálástól odáig, hogy vízzel töltötték tele a gyomrukát) és rituálisan megcsonkították. Többek között a *Népszava* 1919. február 17-én meggyilkolt szerkesztőjét, Somogyi Bélát, munkatársát, Bacsó Bélát is: az ujjukat kitérték, a testüket összeszurkálták, szemüket kinyomták, illetve lőtték fejbe őket, mielőtt a Dunába dobták volna a holttesteket.

Somogyi Béla sem „vérivó” kommunista volt, akin „jogos” bosszút lehetett volna állni a „szemet szemért, fogat fogért” elv alapján (amelyre az *Imposztorok* Prónayról mintázott Doborján alezredese is hivatkozik). 1919 augusztusa után tehát nem a korábbi áldozatokból lettek a terroristák, és az áldozatok se a vörösterroristák közül kerültek ki – ezt meggyőzően bizonyítja Bodó Béla könyve.

Például a brutális kegyetlenséggel kivégzett Somogyi Béla a Tanácsköztársaság alatt éppen hogy a belső ellenzékhez tartozott. 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlésén olyan szenvedélyesen

bíráta a proletárdiktatúrát, hogy hozzászólását kihagyták a kommün parlamentjének publikált jegyzőkönyvéből. Somogyit éppen azért nevezték ki a rövid szünet után, 1919. szeptember végén újrainduló *Népszava* szerkesztőjévé, mert a Tanácsköztársaság idején nem kompromittálta magát. Az Ostenburg–Moravék-különítményhez tartozók haragját nem a kommün alatti tetteivel vívta ki Somogyi, hanem azzal, hogy az általa szerkesztett *Népszava* 1919 ősztől cikkek sorában leplezte le a fehérterrorista bűncselekményeket. A baloldali újságírók kedvelt célpontjai voltak a fehérterroristáknak, akik élvezettel csonkították meg a fülüket, szemüket és a szájukat, s ezeknek a csonkolásoknak nem nehéz megfejteni a szimbolikáját.

Érdekes ellentmondás rejlik abban, hogy a fehérterroristák egyszerre büntették meg a cselekedeteikről hírt adó újságírókat, ugyanakkor előszeretettel fotóztatták magukat. És itt nemcsak a futballcsapatokéra emlékeztető csoportképeikre kell gondolni, hanem azokra is, amelyeken megkínzott áldozataikkal szerepelnek együtt. A szekszárdi „kommunisták” kivégzéséről készült hírhedt fotót elemezve Bodó megállapítja, hogy hivatásos fotós készítette, és mintegy emléklap jellegével tüntet. Az elkövetők büszkék voltak kegyetlen tettükre, bár az azt megörökítő fotó igazából az ellenkező hatást éri el, mivel a megszegyeníteni kívánt „kommunisták” iránt vált ki tiszteletet. Ahogy egy háborús propagandakép is könnyen válhat pacifista jelképpé, miképp a háborús fotók esztétikájával szenvedélyesen foglalkozó Susan Sontagra hivatkozva a szerző megállapítja.

Bodó Béla *The White Terror* című könyve nemzetközi horizontjával és elméleti megalapozottságával tüntet, és mivel a jelenlegi emlékezetpolitikai viták miatt fokozottan aktuális mű, mielőbb meg kell jelentetni magyarul is.

Fotó: Kóhátyai János